

M. 295/2

XIV. kötet.

1. füzet.

FIGYELŐ.

IRODALOMTÖRTÉNETI KOZLÖNY.

SZERKESZTI

ABAFI LAJOS.

1883. JANUÁR.

TARTALOM:

Arany János, **Jancsó Benedektől.** — A magyar dráma kezdete, **Szívák Ivántól.** — Révai mint kiadó Pozsonyban, **Csaplár Benedektől.** — Még néhány adat **Andrád Sámuelről, Jakab Elektől.** — **Beöthy László** egy verse, **Cseh Jenőtől.** — Irodalomtörténeti repertórium, **id. Szinnyei Józseftől.**

BUDAPEST.

Kiadja AIGNER LAJOS.

A „Figyelő“ havonként egyszer jelenik meg, július és augusztushó kivételével.

Előfizetési ára: egész évre 8 frt, fél évre 4 frt; egyes füzet ára 1 frt. Evnegyedes előfizetés el nem fogadtatik.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, IV., váci utca 1. szám, a városháztér felé, szemben a Kegyesrendiek társházával.

AIGNER LAJOS kiadásában
(Budapest, váci-utca 1. sz.) megjelent

30 frt

helyett

20 frt!

20 frt

helyett

15 frt!

TÖRTÉNELMI MŰVEK.

- Anglia művelődésének története.** Irta *Buckle H. Tamás*. Fordították *György Aladár, Láng Lajos, Márkus Miklós* és mások. 10 kötet füzve 13 frt 20 kr, 5 vászonkötésben 16 frt 40 kr.
- A felvilágosodás keletkezésének és befolyásának történelme Európában.** Irta *Lecky W. H. E.* Fordította *Zsilinszky Mihály*. 2 kötet kötve 7 frt 60 kr.
- *Szabadságharcunk történetéhez.** Visszaemlékezések 1848—49-re. Irta *Jakab Elek*. Vaskos kötet 9 fényképpel. 4 frt, kötve 5 frt 20 kr.
- *Archeologiai értesítő.** Szerkesztik *Romer, Henszlmann* stb. II —IX. évfolyam. Egy-egy 3 frt — kr.
- *Kortörténelmi rajzok.** Irta *Neményi Ambrus*. 2 kötet (Grévy, Renan, Dupanloup, Littré, Cassagnac, Bismark, Palmerston, Kémál bég, Castelar, stb.) 1 frt 60 kr. Velinkiadás 3 frt — kr.
- *Vázlatok a magyar emigratio életéből.** Irta *Aldor Imre*. 1 frt 20 kr.
- *Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása.** Irta *Zsilinszky Mihály*. 1 frt 20 kr.
- *A Templariu-ok titkos statutumai.** Irta *Barach Benedek* — frt 60 kr.
- *A szabadkőművesség története.** Irta *Hollós László*. 1 frt — kr.
- *Az egyet. művelődés történelem vázlata.** Irta *György Aladár*. 1 frt 20 kr.
- Az emberi nem művelődési történetének vázlata.** Irta *Torkos L.* 1 frt — kr.
- *A hadművészet történelme.** Irta Bernek után *Halász Károly*. — frt 80 kr.
- Kolozsvár története.** Irta *Jakab Elek*. 3 kötet 10 frt — kr.
- Az 1848 reakció és ellenforradalom.** Irta *Rogge, Ford, Hoffer* 1 frt 50 kr.
- *Széchenyi István napjaink történelmében.** Irta *Schvarcz Gyula* — frt 30 kr.
- *A báni méltóság eredetétől fogva napjainkig.** Irta *Hampel József* — frt 30 kr.
- A lovasság történelme a legrégebb időktől a jelenkorig.** Irta *Dénison György*. Fordította *Szeles Dénes*. 1—3. füzet. Egy-egy — frt 50 kr.
- Mikes Kelemen törökországi levelei** 1 frt 80 kr, kötve 2 frt 40 kr.
- Felolvasások az ember őstörténetéről.** Irta *Baloghy D.* 2 füzet. 1 frt.
- Dávid Ferenc emléke.** Eliteltetése és halála 300-dos évfordulójára irta *Jakab Elek*. 2 frt 50 kr.
- Bereg vármegye monographiája.** Irta *Lehoczky Tivadár*. 3 köt. 12 frt — kr.
- Tanulmányok az ember eredetének történetéből.** Irta *Majláth Béla* 1 frt.
- *A székesfehérvári ásatások eredménye.** Irta *Henszlmann Imre* .5 frt — kr.
- *Báró Wesselényi Miklós felségsértési bűnpere.** Irta *Jakab Elek*. 2 nagy kötet 4 frt — kr.
- Oklevélszeti naptár.** Irta *Torma József*. 2 frt — kr.
- Egyiptomi cultur-maradványok hazai leletek közt.** Irta *Majláth B.* 1 frt — kr.
- *A szabolemszegyi muzeum, utasítással vidéki muzeumok rendezésére** Irta *Hampel József*. 30 ábrával — frt 40 kr.
- Nagy napok 1848/49-ben.** A magyar szabadságharc rövid naplója. Irta *Hory Béla* — frt 70 kr.
- Árpás, és a mörichidai prepostság története.** Irta *Rómer Flóris*. 1 frt — kr.
- A legújabb kor története 1815—1871.** Irta *Szabó Ferenc*. 4 kötet 7 frt 50 kr.
- Pest-Pilis-Solt megye monographiája.** Irta *Galgóczy K.* 3 köt. 6 frt — kr.
- A magyarországi zsidók története.** Irta *Bergl József* 1 frt 50 kr.
- *Zur neuern Geschichte der Juden in Ungarn.** Von *Leopold Löw* 2 frt — kr.
- *Politische Geschichte der Serben in Ungarn.** *J. H. Schwickler*. 4 frt — kr.
- *Geschichte des Temeser Banats.** Von *J. H. Schwickler* (előbb 3 frt) 2 frt — kr.

— A ki az itt felsorolt és *-gal jelölt művek közül egyszerre 30 frtért megrendel, a bolti árnak csak 2/3-át, 20 frtért csak 3/4-ét fizeti. Egyes művek csak a kitett áron kaphatók. —

ARANY JÁNOS. ¹⁾

Nem hal meg az, ki milliókra költi
Dús élte kínését, ámbar napja múlt;
Hanem lerázván, a mi benne földi,
Egy éltető eszmévé finomul,
Mely fennmarad, s nőttön nő tiszta fénye,
A mint időben térben távozik;
Melyhez tekint fel az utód erénye:
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.

Alig hullott le Petőfi szobráról a lepel, a nemzet büszke örömét a sajtó fájdalom s a lesújtó gyász érzete váltotta fel. Arany János meghalt! E pár szó nyilallott keresztül a hazán, mint egy fájó gondolat, melytől vérzeni kezdett szívünk, mint kilőtt nyíl sebétől. Éreztük a hír hallatára, hogy Börne szavaival élve, korona hullott le király fejéről, kard törött szét vezér kezében és megdöbbenve álltunk a nyiló sírgödör szájánál, siratva fájó veszteségünk. E siralom a nemzet siralma volt, melynek zúgó viharában, mint sohajtás hangzott el az egyesek keserve s a lesújtott család zokogása, mert a fájdalom, malynek könye hullott s jajja hallatszott e napon, megmérhetetlen volt, mint a végtelenség gondolata.

A sors valami sajátságos önkénye volt, hogy a nemzet, mely csak az imént ülte legnagyobb költője ércszobra leleplezésének ünnepét, e napon kénytelen volt oda állani elhunyt költője érc-koporsójához, ki nem volt kisebb annál a megüdvözült legnagyobbnál. Mintha csak a nemzetek sorsa fölött örökdő gondviselés azt mondotta volna a legnagyobb élő magyar költőnek: megérted azt a napot, melyen megszületett ez ércszoborban az a jel, mi megváltotta a magyar nemzetet a hálátlanság vádjától; mi biztosít téged is, hogy nemzedet nem fog megfélelkezni rólad hűtlenül.

¹⁾ Emlékbeszéd, tartatott az aradi „Kölcsey-egyesület“ 1882. december 17-ki Arany emlék-ünnepélyén.

Jer, mostan megszabadítlak a testi fájdalomtól és foglalj helyet trónusom körül a lángelmék dicsó koszorújában s fogj kezét azzal a 26 éves félisten barátoddal, ki ott esett el a harc mezején; mondd el neki, hogy még Árpád népe él a Tisza táján, s hogy még magyar szem gyönyörködik a puszták tündérének, a délibábnak játékában s magyar fül hallgatja a nádas suttogását, melyet az esti szellő enyhe árja ingat.

Nem kérdezte e napon senki: ki volt Arany János és mit vesztettünk benne? Minek is kérdezte volna?! Hiszen be van írva az ő élete, az ő jelentősége a mi szíveinkbe. Beírta azt lángszellemének ujja kitörülhetetlenül abba a nyitott arany könyvbe, mit a magyar nép szívének nevezünk. Hiszen ő ajánlkozta meg a nemzetet egy elandalító zenéjű büvös cseppettyűvel, a magyar költői nyelvvel. Mintha az aeolhárfa accordjait hallanók füleinkbe zengeni, mikor azt a nyelvet halljuk, mit ő teremtett számunkra s miért édesebb lett a szó, mit anyáink ajkáról tanultunk s mit gyermekeink gögicselő szájából hallunk a szülői szív szerelmével tündér hangon megcsendülni.

Éreztük e percben is, hogy Toldi költője nem hal meg soha! Hogy örökké élni fog, míg Toldi él. De mégis fáj szívnünk, hogy a halandó emberből csupán halhatatlan szellem lett, hogy a betegségtől elesigázott egyszerű öreg ember alakja helyett ezentúl csak a szellem óriási alvilági árnyát láthatjuk lelki szemünkkel, midőn az est homályában, vagy az éj csendjében bele nézünk abba a ködös világba, melyet a megilletődött lélek népesít meg a halhatatlanság nagy alakjaival; mikor a félhomály szétfolyó háttéréből kiemelkednek a mult idők rég letűnt fényes csillagai, mikor a martyrok, apostolok, költők és művészek megjelennek fejkön a halhatatlanság dicsőség koszorújával, zengve az emberi nem apotheosisát túlvilági hangokon, mik fenéségesebbek a sphaerák zenéjénél.

De mégis megrezzentünk és remegtünk, mint gyermek a sötétben, mert hazánk egéről nemcsak egyre hullanak a csillagok, hanem ime most kialudt fénye a ragyogó napnak is. Éreztük, hogy közelg az éjszaka hideg szelével, rémes árnyaival, melyet az idegentől kölcsönzött tűz nem melegít fel s a mesterséges fény nem űz el. És mint árvák sóhajtánk: hová leszünk, mivé leszünk, ha mindnyájan itt hagynak, kik átvezettek a pusztákon, mint isten tűzoszlopai.

De vigasztaltuk magunkat a fájdalom e keserves perceiben is, hogy ne essünk kétségbe a bezáruló sírgödörnél. Vigaszunk volt, hogy hát hiszen csak a test tért vissza abba a földbe, melyből alkottatott s a szív, mely a földet, a haza földét oly igen szereté; szelleme pedig itt él közöttünk és vezet, mint gyermeket őrző anygala. Esméi megjelennek a távol láthatáron s fényök-

kel besugározzák a göröngyös utat, melyen haladnunk kell a szabadság, a művelődés és a nemzeti közjólét ígéret földé felé. Emlékét őrizni fogjuk szívünkbe zárva szentelt talizmánként. Költészetét tanuljuk, szeretjük mindörökké. S ha esténként az általa megénekelt családi körben szeretetteink közé ülünk, feltámasztjuk a Daliás idők alakjait s hallgatjuk, mit regél műzsája a fényes, mult dicsőségéről, nagyságáról s e nagyság megteremtőiről. És ha a rege álmodt csal gyermekünk szeme pillájára, fülébe súgjuk: Kis kacsoid összetéve szépen, imádkozzál édes gyermekem.

A nap, Arany János temetése napja, a nemzet gyásznapja volt, melyen a közös bánat végtelen tengerében mindnyájan egyesültünk, kik e hazának fiai vagyunk. A sajtó veszteség érzése kiirtott keblünkbelől egy pillanatra minden földi érzést, a szenvedély és a bűn minden salakját s így mintegy átszellemülten rebegtük zogokva a koporsóra hulló rög dübörgése közé: Nyugodjál csendesen te nagy ember! Legyen könnyű feletted a hant, mely megdicsőült szellemed porhüvelyt takarja.

E napon pedig mélyen tisztelt egyesület összegyűltünk, hogy Arany János emlékezetének ünnepét üljük! E nap, ez ünnep a dicsőség és a lángész ünnepnapja! A tömjén, mit meggyújtunk és elégetünk az oltáron, melynek képe kebelünkbe van zárva, a hála és a kegyelet tömjéne. A hála és kegyelet, mi nagyjaink emlékezeténél lángra gyúl szíveinkben: a mi büszkeségünk, a mi dicsőségünk. E büszkeség, e dicsőség pedig záloga a nemzeti nagyság jövőjének, melynek fájdalma, mint vihar zokog bele a temetésre búsan kongó harangok zenéjébe, e fájdalomban nemcsak vigaszt és enyhülést talál, hanem erőt is ahhoz a küzdelem folytatásához, melyet e nagyok vezérlete alatt harcolt az emberi nem előhaladása, jóléte és boldogsága érdekében. A köny, mely a nagyjait sirató nemzet bánatos szeméből omlik, megtermékenyíti a haza földjét, s a honfiak szívét, hogy kikelhessenek azoknak az eszméknek termő magvai, melyeket e nagyok vetettek beléjük, mint megtermékenyítik a szántóvető földjét az ég lehulló csöppej. A csira, mely e könyekre kisarjad, merész sudárba szökken csakhamar, hogy lombjai alatt menedéket és üdülést találjanak azoknak ivadékai, kik könyeikkel megtermékenyítették meg a rögöt. A nemzet gyászdala, melynek rhythmusát szédülja az emésztő fájdalom vonaglása: a zokogó nemzet apotheosisa és megnyilatkozása erényének, mely őt is nagygyá teszi és dicsővé a nemzetek között, mint nagygyá és dicsővé tette azokat az emberek között, kiknek sírjánál elsírta könyeit.

Ujítsuk meg mélyen tisztelt egyesület tehát mi is e napon „ez emberi mértékkel mérve tökéletes embernek” emlékezetét, hadd lássuk, miként nemesül meg a magyar faj az

egyszerű szalontai földművelő fiában s miként teremté meg a szalontai földművelő fiából lett nagy költő a magyar nép eszményét a költészet bűvös hatalmával! És hogy lássuk azt is, miként fejlődik és jut tökéletességre az a költői tehetség, melynek minden alkotása egy-egy beszélő szobor és miként objectiválódik a költő érzelme, hogy belőle egy-egy kristálysziklához hasonlítható epikai műalkotás származzék, és hogy miként egyesül benne a műköltészet fényes geniusa a népköltészet üde és mosolygó arcú, eleven nemtőjével létrehozására annak a költészetnek, mely oly naiv és népies, mint Homérosé, de oly kútforrása is a művészet, az ízlés és az örök szép törvényeinek, mint épen amaz. És hogy lássuk, miként alakul meg általa e két tényező közrehatásával egy olyan magyar költői nyelv, mely nemcsak alapja és mintája minden leendő magyar költő nyelvének, hanem egyszersmint tárháza is azoknak a tényeknek, melyekből a bűvárló tudós levonja és megállapítja a nyelv geniusának legelrejtettebb titkú törvényeit is, melyből, mint édes anyja ajkáról a gyermekek, tanulja a felnövekvő magyar ifjúság azt a magyar nyelvet, melyről eldalolhatja a költő a néppel: Benne zeneg hazám bűja öröme!

Arany János született Nagy-Szalontán, Biharvármegyében 1817-ben; saját nyilatkozata szerint március 1-én. Anyakönyvi kivonat szerint 8 nappal később kereszteltetett meg. Atyja szegény sorsú, de élhető módú földműves volt. Atyja neve Arany György, anyjái pedig Megyeri Sára volt. Szülői, mikor ő született, már mind a ketten öregek voltak. Többi gyermekeik mind elhaltak, csupán egy férjes nénye élt, ki azonban már oly idős volt, hogy első gyermeke a költővel volt egykorú. A szülők jámbor, becsületes és vallásos emberek voltak. Az ének és a szentírás vonzóbb helyei lettek első tápjai lelkének, s a kis bogárhátú viskó, mint önéletírásában ő maga mondja, szentegyház vala, hol füle soha egy trágár szót se hallott. Ez a családi kör, a tűzhely e megszentelt köre rányomta bélyegét a zsenge ifjú lelkére s e bélyeg, mely az egyszerűség, az erény és az igénytelen nagyság megszentelt jele volt, soha el nem tűnt, le nem törlődött a nagy ember homlokáról, hanem ott ragyogott, mint valami földi szentén, a megpróbáltatás napjaiban ép úgy, mint a dicsőség és a nagyság ünnepein, a bölcsőtől, mely a bogárhátú viskóban ringott, egész addig a koporsóig, melyet egy könnyező nemzet állott körül.

Olvasni és írni atyja tanította. Mihelyt megtanult olvasni, mohón olvasott mindent, bibliát, szent éneket és ponyvairódmű termékeket egyiránt. Iskoláit Szalontán kezdette s már kis diák korában kitűnt verselgető hajlamával. Olyan forma gyermek lehetett az a kicsi sápadt gyermek, ki a határban a

rezgő nyárfa ezüst lombjai alatt hallgatta a regét, mint az a nagyobbik fiú a Családi körben, a kiról írja:

— — — — — kedveli a verseket, nézták
E félet csinálni maga is próbálgat.

Az iskolázás folyton kitünő sikerrel haladt előre. A fiú jól tanult s mi a jó tanulsnál is többet ér, lelkében megalakult az ideál képe, legalább körvonalaiiban, mert mint maga írja „még a grammatikai osztályba alig érve, már nem tartott nagyobb embert, mint a könyv- főleg a versírót.“ Bizony az a szalontai particula, hol e lángeszű költő és nagytudományú tudós első benyomásait és lelke szárnyalásának első irányát kapta, egyszerű zúg iskola volt. Ma legalább így neveznök. Furcsa összehasonlítás tárgyát képeznék, ha összevetnök a németek akkori Schulpfortejával, az angolok Eton College-vel, vagy valamelyik francia lyceummal; hol nem egy dicsősége tanulhatott ez időben is e nagy nemzetek irodalmának. És mégis, volt ebben a nádfedelű particulában is valami; valami, mi ösztönt adott a fejlődő ifjú léleknek, hogy keresse önmagától azt, mit ő talán adni nem tud t. i. lelkének ideálját s ez ideált keresve szokja meg az önmunkásság és az önállás nehéz útját.

Szalontáról Debrecenbe ment; de itt szegénysége miatt tovább nem tanulhatván, Kis-Ujszállásra távozott ideiglenes tanítónak. Itt Török Pál volt a rektor, az a ki ravatalánál azokat a jellemző szavakat mondá róla, hogy emberi mértékkel mérve tökéletes ember. Itt kezdette tanulni a német nyelven és irodalmon kívül a francia nyelvet és irdalmat is, Török Pál könyvtárából megismerkedett az újabb német irodalom kiválóbb férfaiival, különösen Schillerrel. Kis-Ujszállásról visszament Debrecenbe. Ekkor némileg anyagilag is javultak körülményei, mennyiben egyik tanárának, Erdélyinek kis leánya mellett tanítói alkalmazást nyert. Ekkor lelke unni kezdte az iskolai élet egyhangúságát, mint maga mondja, kalandosabb életpályáról ábrándozva, majd festő, majd szobrász vágyott lenni. 1836-ban csakugyan elhagyta a collegiumot és színész lett Fáncsi és László akkor épen Debrecenben időző társulatánál. Elhatározása mindenkit meglepett. Tanárai pedig a lekitünőbb tanuló e lépését a művészet iránt való csalhatatlan vonzalom jelének véve, nagy jövőt jósoltak neki. A debreceni színészek társasága azonban feloszlott és Arany Hubay és több kezdő színész társával Nagy-Károlyon és Szatmáron át Máramaros-Szigetre ment, hol a vándor-színészi élet nyomorúságai, s társai hitványasága színészi ábrándjából kijózanították. Visszatért tehát szülőihez, nem tudván magának megbocsátani, hogy szülői reményét, kik belőle papot akartak csinálni, csalódní hagyta.

Hazaérkezte után alig egy pár héttel anyja meghalt s szegény öreg édes atyja megvakult. Elhatározta, hogy atyjától már most soha el nem távozik s támasza lesz holta napjáig. A sorsát részvétellel néző város és egyházi előljáróság megválasztották a szalontai particulához conrectornak. Egy darabig atyjával lakott, de atyját később nénje magához vette, s ő beköltözött az iskolai épületbe. 1839-ben városi irnok lett, egy év múlva pedig városi aljegyző. 1840-ben megházasodott szíve régi választását követvén.

Ez a költő élettörténete első felének külső folyása. Nem redkíüli, nem kalandos és mégis érdekes az előtt, ki kutató szemmel vizsgálja a lángész fejlődésének menetét. Bogárhátú viskóban születik, hol azonban a becsületesség, a vallásosság hatja át azt az erkölcsi légkört, melyből szívének és lelkének első táplálékát szívta. Dalban, regében, melyet anyjától hall és apjától tanul, belopja szívébe magát a költészet geniusa, és pedig azé a költészeté, melynek színe és illata üde és természetes, miként a mezei vadvirágé. A régi historiás énekek, melyek a nádfedelű kunyhók mestergerendáiról kezébe kerültek, melyekben ő egész-lelkével elmerült. rányomják ízlésére, felfogására és érzelmi világára azt a naiv ódonszerűséget, mely a leendő epikus költőnél lehetővé teszi aztán a nemzet rég elmúlt dicső napjainak és hőseinek tetteit a krónika egyszerű közvetlenségével s a bárd lelke melegével s phantasiája csodás hatalmával feleleveníteni és életet lehelni abba, a mi halottan fekszik az idők és a feledés árjától eltemetve. Az egynyelvű nép lelkében élő s szavában eleven erőként lüktető nyelvgenius, mely életet ad a lelketlen hangösszetételnek, átköltözött a szülő ajakáról s a környezet beszédéből lelkébe és szívébe, hogy a költői tehetség eszközévé s az érzés kifejezésévé válva, megtanítsa a nemzet leendő dalosát a nyelvvél, mint színekkel festeni az érzést és mint vésővel faragni ki a gondolatot, mely bár az ő agyában született meg; de a melyben saját gondolattá jegecedni nem tudó sejtéseinket is felismerjük. Származása és gyermekkori viszonyai fejtik meg tehát azt a páratlan nyelvtehetség titkát is, mit benne büszkeséggel csodálunk, mivelhogy e nyelv a mi kincsünk és a mi örökségünk is.

Az iskolában ugyan nem tanulhatott sok olyasmit, mi kiváló tápszere lett volna lelkének, de legalább olyat se tanulhatott, mi ízlését, nyelvérzékét és lelke világát is megvesztegette volna. A római költészet emlíiről szívja Muzsája ugyan első táplálékát, de e tudós költészet csak ízlését nemesíti és érzékét fejleszti a szép külső kifejezése észrevevéseire vonatkozóan. A műköltészet csillogó pompája, mesterkelt üvegházi virágillata nem kábitja el egy percre sem s nem feledtetí vele a népies költészet természetességét és elevenségét; hiszen ez a debreceni költői iskola és Csokonai műveiből, melyeket a latin classikusok mel-

lett lélekkel és szívvel tanult, mint egy felüdítő enyhe szellő fujdogált feléje. Tanuló korában, mint maga megvallja, különösen szalontai tanuló korában, 50 évvel járt hátrább, mint az újabb magyar irodalom. És hogy ez így történt, nagyon jól volt, mert legalább megőrizte ez az elszigeteltség, hogy az új iskola valamelyik iránya magával ragadva, elvonja az önálló fejlődés útjáról.

Mikor Kisujszállásról Debrecenbe visszatért, lelke sajátosságos forrongásba jött. Meglepte őt is a genie ama fél örülete, ama szent ihletés, mely vonz és szédít, mint az örvény árja. Érezte ő is, mint az élet e korában a költői és művészi lángelmék kivétel nélkül, hogy véralkata, idegrendszere valami egyébre, magasabbra praedestináltak, mint a közönséges ember életsorsa. Érezte homlokán a Múza csókja égetését; érezte azt a megnevezhetetlen fájdalmat, mit a lélek akkor érez, mikor öntudatlanul, veleszületett ösztönétől hajtva az eszmény és a valóság közt áthidalhatatlan távolságot mérlegeli. Sejtette, hogy az a csók, mely vérét hajtja, a művészet fenséges istennőjének csókja; tudta, hogy e csók eljegyezte őt a dicsőség s a halhatatlanság számára örökre és feloldozhatatlanul. De művészi genieje még nem volt öntudatra ébredve, hiszen a genie nem is szokott készen, felfegyverkezve előugrani, mint Minerva Jupiter agyából. Annak keresztül kell mennie a kételkedés, a habozás tisztító tüzén. Keresztül kell haladnia szívének az önkinzás Kálvária útján, hogy terhe alatt roskadozva fájdalom és végül kijózanodása jelöljék meg azt a göröngyös utat, melyet a halhatatlanság felé vivő dicsőség útjának nevezünk. Ez okozta, hogy a közönségesnél kalandosabb pályára vágyva, majd szobrász, majd festő akart lenni. És végül is színész lesz.

Azt mondják: a színpad szeretete a költészet szeretete. És a kik ezt mondják, azoknak igazok van. Hány nagy költő gondolta, hogy belőle nem költő, hanem színész lesz? Arany Jánosnak nemcsak Petőfi párja, hanem sok más még, kik a színpad festett világában saját lelkök alkotta világukat vélték feltalálhatni mindaddig, míg be nem következett az a fájdalmas csalódás, mi szívükön gyógyíthatatlannak látszó sebet vágva, abban a sebben a költészet isteni forrását is megnyitotta. De ez általános indító körülményen kívül volt még egy másik is, mi Arany Jánost színészsé tette. A század első felében s épen ez időben is a magyar színészet nemcsak fénykorát élte, hanem ügye a nemzeti haladás és művelődés szent ügyével azonos is volt. A színészek voltak a nemzet napszámosai, kik terjesztették azt a nyelvet, mely csak most támadott fel hamvaiból egy megújított Phoenixként. A színészek voltak az ősi dicsőség felelevenítői, s az ősi dicsőséget megéneklő költők hivatott magyarázói. Ők ismételték, mit a költő dalolt a fényes multról s a szebb jövőről, melyet óhajtott

és vágyott elérni a multat és jövőndőt megbűnhődött magyar nemzet, mint akár csak a pusztában bolyongó Izrael népe az ígéret földét. Mi volt tehát természetesebb, mint hogy Arany János is, kinek a szíve földjét és fáját kimondhatatlanul szerető magyar nép mély érzésével szerette nemzetét, beálljon a hazafiság, a magyar nyelv apostolai, s a nemzet napszámosai közé.

Kijózanodván csakhamar színész-ábrándjából, szalontai conrectorsága és jegyzősködése ideje alatt inkább hajlamból, mint tudatos szándékkal olvasgat és tanul. 1842-től fogva érintkezve Szilágyi Istvánnal, ki akkor Szalontán rektor volt, a francia, angol és görög irodalom tanulgatása mellett közelebbi összekötetésbe jön a kor irodalmi mozgalmaival. E korszak, mint Toldy nevezte az epigonok korszaka volt. Vörösmarty követői az epos és a lyrai költés terén egyaránt elszíntelenedtek. A népies elem, mely Kisfaludy Károlynál és Czuczornál jelentkezett, nem tudott uralkodásra vergődni. A classicismus pompája üres decoratióvá vált a kor költőinél, a nyelv elvesztette erejét és jellemzetességét. A külső simaságra törekedtek. Amolyan salon- és albumpoesis kezdett meghonosodni, melyben egyetlen erősebb érzés, merészebb gondolat s az azt kifejező erősebb és eredetiebb szólásmód is megbotránkozást és visszatetszést szült.

Affectáltság és sentimentalis ömlengéssel párosult finomkodás volt e korszak költészetének jellemzője. Mintha csak az a fanyalgó érzékenykedés, mi a társadalmi érintkezéseknél divattossá vált, a költészetbe is átment volna. Szinte hajlandó az ember azt hinni, ha olvassa a kor kedvelt és divatos költőit, hogy a költészetben is meghonosították az akkor nagyon elterjedt Priesnitzkurát, annyira vizenyős és mesterkéltséggel e költők legtöbb verse. Ez a költészet, ha nem is választotta jelszavul, mint a classicismus az *Odi profanum vulgust*, még sem akart a nép millióinak énekelni. Úgy látszott, hogy megelegedett, ha a salonok illatos légkörében élőket tudta mulattatni, mind inkább divatba jövő sonettjeivel, madrigáljaival. Játékszerré, unalom elűzővé kezdett válni a költészet, melynek pedig örök és szent hivatása volt minden időben, hogy a nemzeti s emberiségi nagy eszmék kifejezőjévé s tolmácsolójává legyen.

A classikus költészet a maga sorsára jutott. Közel állott ahhoz, hogy egész az átszellemülésig elfinomodjék, mert hiányzott alatta az a talaj, mely csak egyedül képes erőt adni a költészet virágzó fájának a további viruláshoz és fenmaradáshoz. Gyökereit nem ereszhette le a költészet egyedüli és igazi talajába: a nép érzései és kedélye világába. A művelt közönség üvegháza elfogta tőle a nap fényét, a szellő tápláló fuvallatát s a termékenyítő esőcsöppeket. A talaj, a művelt közönség érzelmi és kedélyvilága pedig szűkkörű és szegényes volt arra, hogy a valódi költészet

fájának táplálásában ki ne merüljön. E költészet sem formában, sem tartalmában nem bírt semmi olyással, mi a már-már nemzetté válni kezdő magyar nép szívét is megragadta volna.

Egy másféle, ennél igazibb és valódibb költészetnek kellett megszületnie, hogy Arany János lantja is megszólalhasson. Es csakugyan ez a költészet e korban épen születendő volt. A kor demokratismusa nemcsak a politikában, hanem a költészetben is a népre irányozta a figyelmet. Lassanként e korszakban a nép cultus tárgya lesz úgy az irodalomban, mint a költészetben. Kezdi a népet tanulmányozni. Kezdi felújítani a költészetben is azt az eddig rejtve lévő gazdag kincses bányát, mit a magyar nép érzelmi világának és költői kedélyének nevezünk. Meghallgatják a dalt, mi a nép ajkán hangzik s felkutatják azokat is, mik már elhangzottak, vagy legalább elhangzó félben vannak. Egy vármegye, Komárom felhívja az akadémia figyelmét a népköltészetre. A most megalakult Kisfaludy-Társaság pedig elhatározza egy népköltési gyűjtemény kiadását, mi mélyebb és behatóbb figyelem tárgyává teszi az irodalomban az eddig elhanyagolt népköltészetet. De mind ezt megelőzőleg Erdélyben (1839—41) Kriza ajakán megcsendül a székely népköltészet Muzsájának dala s vele együtt a népies irány bemegy a finomodó irodalomba is. Bevonulása természetesen nagyon szerény, de ez nem akadályozza meg rohamosan közeledő diadalát. Figyelmet fordítanak a népdalokban lüktető nemzeti rhythmusra is lassanként a tudósok (Fogarasi, Toldy) s azzal a gondolattal, hogy annak segítségével állapítsák meg a műköltés nemzeti formáit és a verselés technikáját.

Ily előzményektől kísérve lép föl Petőfi Sándor, hogy lángeszével és páratlan költői tehetségével végét vesse a már vázolt üvegházi növényként betegesen és sápadtan tengődő erőtlen salon poesisnek, hogy trónusára segítse a népköltészetet a maga kiapadhatlan forrásaival és buján tenyésző gazdagságával együtt. A salonok illata s az üvegház rekedt levegője helyett az alföld síkjáról jövő üdítő szél járja be az új életre kelő irodalmat, mely életet varázsol a tengődés helyére. Egy másik költő, Tompa Mihály pedig megnyitja kapuját annak a csodás regevilágnak, melyet a nép képzelme alkotott. Annak a világnak, hol lelke és szíve van a fának, a kőnek, hol a virág megilletődve hallgatja a szerelmes szellőnek suttogását, hol a patak esörgésében szíve fájalmát zokogja el a partjain szomorkodó bánatos fűzfának.

A költészet ez új iránya a szalontai jegyző lelki világát sajtóságosan érinthette. Oly ismerős, oly öszhangzó volt lelkével mindez. Hiszen annak a dalnak accordjai, mit a nép gyorsan emelkedő dalosa dalolt, ott csengenek az ő lelkében is, s a rege, mit Tompa muzsája regél, olyan forma, mint az, mit a sápadt

kicsi gyermek hallgatott egykor a rezgő nyárfa ezüst lombjai alatt. Szívében vágyat érez, hogy viszhangul megszólaltassa lantját, mely a köznapi élet szorgoskodásai közben érintetlenül maradt. Lelkének fájt valami. Fájt az a nagy igazságtalanság, mely az emberi jogok gyakorlásában ember és nem ember között különbséget ismert. Megérezte az ő lelke is azt a küzdelmet, melyet az új szellem folytatott a hagyománynyal és az előítéletekkel. De ő, ki nem volt kiváltságos, nem elegyedhetett bele a küzdelembe s így az akaratlan tétlenség humorjával szemlélve a dolgokat, figyelme élesebb lón s szeme meglátta a mind hevesebbé válni kezdő harc fonákságait, mit mások a küzdelem hevében észre sem vehettek. A küzdelem torzvonásai lelkében egy képpé verődtek össze s ő nem tehette, hogy e képet le ne rajzolja. Jól esett neki a küzdőken saját sorsát a gúny maró szavával megboszulni. Így jött létre az *Elveszett alkotmány*. Nem szánta nyilvánosságra, de minthogy a Kisfaludy-Társaság épen egy komikus eposra hirdetett pályázatot, benyújtotta. Műve nyertes lón, a három bíráló közül kettő teljes elismeréssel nyilatkozott róla, csupán a harmadik jegyezte meg „nyelv, verselés olyan, mintha irodalmunk vaskorát élnők.“

E pályázati diadal elhatározó volt Arany János költői sorsára. Érezte, hogy itt nem szabad megállapodnia, hanem tovább kell haladnia azon az úton, melyet számára a genius és költői tehetsége kijelölt. Nem sokára a külső alkalom is megjött, hogy a megkezdett pályán tovább haladhasson. A Kisfaludy-Társaság 1846-ban egy népies költői beszélyre hirdetett pályázatot. És Arany e pályázatra megírta *Toldi-t*. Toldi nemcsak nyert, még pedig kivételkép felemelt díjt, hanem a kritika és közönség osztatlan tetszése mellett Petőfi barátságát is megszerzé számára. Felfogásáról a népköltészetet illetőleg e korban önéletírásában a következően ír: „Ekkori fogalmam a népköltészetéről egy Szilágyihoz intézett levélben nem ugyan széptanilag formulázva, de talán mégis elég öntudattal így van kifejezve: a népköltő feladata nem az, hogy elvegyüljön a durvanépközött; hanem hogy tanulja meg a legfelsőbb költői szépségeket is a népnek élvezhető alakban adni elő.“

Ez esztétikai hitvallás mellett aztán tovább dolgozott a költő, 1847-ben készen lett *Murány ostroma*, melyben oly nyelvet akart, mint maga mondja, megkísérteni, mely az irodalmi s népies nyelv között mintegy közepet tartson, erős legyen, de ne cikornyás. Ugyancsak 1847-ben lett készen *Toldi estéjének* is nagy része. 1848—49-ben a forradalom viharos eseményei a buzgón megkezdett munkálkodást félbe szakították. Noha már ekkor megkísértette a balladának valódi formáját a többiek között *Rákóczi né című balladájában*. E zavargós idő-

ben a Vas Gereben által szerkesztett Népbarát-nak lett névleg szerkesztő társa, de tényleg nem folyt be a szerkesztésre. 1849. tavaszán a belügyministeriumban hivatalt nyert és viselt rövid ideig. Azt véltük sokáig, hogy fegyverrel nem szolgált hazáját, pedig a Bolond Istók II. énekében abban a részben, mely „Emlékhangok a nagyidai cigányokra” címmel külön is megjelent, maga mondja:

Óh láttam én (hisz ott is voltam egyszer:
Tenni kevés — de halni volt esély)
Győzelmeid napját . . .

A szörnyű perccel ő is alól bukott s lett honjában idegen. A nemzeti halálnak látszó aléltság első évében részint Szalontán, részint Geszten, mint Tisza Domokos nevelője tartózkodott. 1851. őszén a latin és magyar irodalom és nyelvészet tanára lőn az újra szervezett nagy-kőrösi ref. gimnáziumnál. Ez iskolánál az ifjúság nevelésével és tanításával kilenc évet töltött, a tanárság időt és erőt emésztő kötelessége lelkiismeretes teljesítésén kívül itt teremté legszebb műalkotásait.

A kilenc év elteltével Budapestre ment, hol a Kisfaludy-Társaság igazgatójává lett. Ekkor indította meg a „Szépirodalmi Figyelő”-t és a Koszorú-t, mely két lappal nagyon sokat tett a nemesebb irodalmi ízlés kifejlesztésére és elterjedésére. Az akadémia 1861-ben Buda halálát a Nadasdy jutalomban részesítette és a költőt titkárává választotta. Hivatalos teendői és folyton tartó betegeskedése meggátolták munkálkodásában, de mégis Shakespeare egy pár darabján kívül lefordította Aristophanes vígjátékait is és megírta újabb balladáit, a műalkotás e remekeit és Toldi szerelmét s mint halála után köztudomásúvá lett, nagy eposi trilogiájának második részét, Csaba királyfit. Ugyancsak halála után lett ismeretes, hogy a költő muzsája a szerelem dalolásától sem volt idegen, a mennyiben nevéhez írt szerelmes verseinek szintén egy kötete maradt becses örökségül nemzetére.

Mielőtt költészete rövid jellemzésére térnék, meg kell még emlékezni arról a baráti viszonyról, mely közte és Petőfi között szövődött s melynek tanuja az e viszonyból a két költőtől származó költeményeken kívül, az a levelezés, melynek teljes nyilvánosságra való kerülését legközelebről várhatjuk. A világirodalom története két nagy költő között való szoros és mély barátságot többet ismer. Így a többek között a Byron és Shelley közt levő barátságon kívül mindnyájunk előtt ismeretes a németek két legnagyobb költőjének Goetheének és Schillernek barátsága. De ha az irodalomtörténet több ilyen baráti viszonyt is ismer; egyet sem ismer olyat, mely mélyebb, igazibb és nemesebb lett volna, mint ez.

Petőfi az őszinteség, az átlátszó kristály tiszta szív embere Toldi elolvasása után Toldi költőjéhez küldi lelkét meleg kézfogóra, forró ölelésre és azt kérdi az ismeretlen szalontai jegyzőtől:

Ki és mi vagy? hogy úgy tűzokádó gyanánt
Tenger mélységéből egyszerre bukkansz ki.
Más csak lévelenként kapja a borostyánt
S neked rögtön egész koszorút kell adni.

Ki volt tanítód? Hol jártál iskolába?
Hogy lantod oly mesterkezekkel pengeted.
Az iskolákban nem tanulni, híjába.
Ilyet . . . a természet tanított tégedet.

Érezzük a szív melegét, Petőfi lelke lüktetését e sorokban. Látjuk, hogy e szavakat nem a conventionalismus adta írója ajakára, hanem az ismeretlen vonzó erő, az emberi lélek amaz örök talánya, mely a congeniális szellemeket még a megmérhetetlen világűrben is összehozná, hogy szeressék és forrón öleljék egymást át. Megdöbbenünk a költői lélek jósló tehetségén, mikor e költemény két végső sorát olvassuk:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te barátom teljes dicsőségged.

mert azt véljük sejteni e sorok olvasásakor, hogy nem a tehetsége kisebb voltát érző ember mondja ezt, hanem a lángész, melynek földöntúli, titkos sejtése megsúgta, hogy beteljesednek álmai, hogy elkezdett művét, alkotásainak sorát félbeszakítják azok a véres napok, melyekről annyiszor álmodott. És Arany János dicsőséggel folytatta, a mit Petőfi dicsőséggel kezdett a „művészi nek és népinek, az egyetememesnek és nemzetinek mesterei összeolvasztása által“ az objectív költészetben.

Arany János mint lyrai, mint epikai és mint balladai költő egyaránt nagy. De tehetsége mégis inkább epikai mint lyrai. Nincs meg Aranyban az a kifogyhatatlan lyrai erő, mi meg van Petőfiben. Csendes, mélázásra hajló lelke nem alkalmas arra a szenvedélyes szárnyalásra, arra az eget ostromló merészségre, mi a nagy lyrai költő jellemző sajátja. A szenvedély, az erő és az indulat hullámcspodása helyett lantja hurjainak zöngéséből az egyszerű, naiv és tisztult érzések harmonikus dallamát halljuk felénk zengeni. A busongó, szelid, de mély és igazi humor rezeg, mint a fájó szív utánzengése legtöbb költeményéből, hogy megragadja szívünket s eltöltse lelkünket a felkeltett reflexiók egész világával. Érzései, gondolatai rendkívül tiszta, tömör és átlátszó formában jelenve meg, mindig megtalálják a legegyszerűbb utat szívünkhöz. Az édes bús fájó érzés, mely Arany lyrai költeményeinek olvasásánál meglep, hasonlít ahhoz az érzéshez, mely egy

szép őszrehajló késő nyári délután szokott meglepni, ha bele mélyedtünk a csendes természet szemléletébe.

Lyrai költeményei legnagyobb részét a forradalom után eső első években írta s azért e költemények kivétel nélkül is magukon hordják a nemzet és a nemzete sorsa által mélyen meghatott költő hangulatát. Forradalom előtti lyrai költeményeiben a hangulat, az érzés vidámabb; a hazafiság, s a demokrata érzések (Szegény jobbágy) merészebb szárnyakat kölcsönöznek az ő szelid lelkének is. A rodostói temető című költeményében a sírok hős népe emlékének közeledtére az ő lantján is megzendítik a szabadság dalját hozó szózatot fuvalmak azt a hangot, melyre megzendül a vér, melyre láncok szakadoznak, kard, kopja zörög, fuldoklik az önkény s a börtönből szabadult sohaj üldöz gúnyhahotát. De nem lett Tyrtaeusa e küzdelemnek mégse. Szelid lelkére, melyet minden kicsinység végtelenül affligált a szabadság napja, mely éget és vakít megdöbbenően hallott. A küzdés, a munka, a szirt és hullám közt való hánykodás gyenge idegzetét megbénította; bár, hogy ez így volt és nem lehetett máskép, érezhetőleg fájt neki. (A rab-lelkek.) Mig más percben megint Byron új görög dalnokával (Byron Don Juan-ja III. énekéből) sohajt Marathon és Salamis dicsőségéért s a szabadságért vissza, mert érzi, hogy szolgánép között láncokon a dalnok bére csak pir a népért, — köny a honért.

A végzetes kocka fordultával, lelke pusztaságos éjjelén keresztül kétes ködvilággal legfőlebb is csak egy sugárka ha rezdült. (Karácsony éjszakáján.) Magányosságának terhét alig tudja elviselni. Egyedül van, mint az elhagyott sír s lelke kietlen éjjelében rémeknél egyebet nem látva megkönyezi barátjait, kik nyugosznak néma siket sírban (Névnapi gondolatok). Majd fiának mondja, hogy este kis kacsóit összetéve szépen, adjon hálát az Istennek, hogy mával is fogyott a földi kin. Talizmánul a hit malasztját akarja fia szívébe oltani, mert szegénynek drága kincs a hit. Ez ad vigasztalást majd, ha látja s érzi a nyomort, melyet a becsület válla hord; ha látja megtiporva az erényt, az észet; míg a vétek irigységre kész s a butának sorsa földi éden, vagy

... ha felnővén tapasztalod,
Hogy apád földje nem honod.
S a bölcsöd s koporsód közti ür
Szabadoknak szolgált mesgyedül.

Mikor meglátja barna hajfűrtjei közé vegyülni a jövő évek által előlegezett fehér hajszájakat, romok között hiszi heverni éltének vezérért, széttört csillagát. Azt hiszi, hogy miután elzengette a többi költővel ő is a jövő reményét; elsírta a mult

panaszát s dicsőség fényével övezte körül a nemzetet és a hazát, leteheti a lantot, hogy többé soha se zengjen; mert hát

... zenghet-e a szívnek hurja,
Midőn a bánat tépi dúlja
S nem óva nyúl felé?
Ha durva kézzel gyöngé lantod
Kemény sziklához paskolandod,
Harmonia kel-e?

Azt hiszi, hogy ő már csupán csak is a kifáradt küzdelemnek hanyatló korszakán merenghet, s bár látta virágát, késő mégis biztatni a kidőlt faágát, hogy virágozzék megint. Beléesett abba a lelki állapotba, melyben magát szárnyaszegetten érezte, melyben azt vélte, hogy lelke annyira szét van törve, hogy képtelen minden nagyobb alkotásra. Fáj a lelkének a visszaemlékezés a közelebbi múlt évekre, mert mint Szilágyi Sándorhoz intézett levelében írja (1850. április 14.) „még most is igen rozszul esik böngészni ama büzhödő téreken:

Örvény az és midőn felette átvezet,
Szédelegve szemet huny az emlékezet.

Úgy hiszem — folytatja — még az elégiáig sem higgadtam meg s az ily lélekállapot, lehet fájdalmas, kínos, dühös, desperált stb; de e fájdalomban, kínban, dühösség s kétségbeesésben, nincs meg a művészi nyugalom; s addig ne vegyen az ember tollat kezébe, vagy legalább oly tárgyat válasszon, melynél szabadon átadhatja magát a képzeletnek s nem viczorog rá örökké a való skeletonja.“

Ez a fájdalmas állapot volt az, mely lelkét elfordította Homéros fénydús egétől, melyben fáj neki a felhőtlen ég, a mosolygó sima tengerarc; az aranyhajó, mely futva szegdeli a biborhabot, szívéen vágott hosszú mély sebet; melyben a hűvös borongós őszi napon Ossián ködös homályos énekéért sohajtott föl. A faj, mely a kidőlt fa virágot nem hozó ágaként hevert lesujtva, nem hallgathatta a nemzeti hőskor tetteit énekelő Homérost, annak a hunyó dicsőség lantosa, Ossián kellett, ki borongó eget, kihalt tusát, a harcfián domboruló emlékhalmot énekeli meg, s ki maga is elesett az utolsó között remény nélkül.

Sajgó lelkében, olykor-olykor feltűnik képe a csatamezején elveszett és most jeltelen sírban pihenő Petőfinek is. Fáj lelkének, hogy behantozatlan áll a sír és nem tudja senki, merre van, hogy hazánk leányi közt nincs egy Antigone, ki sírját fölkeresve, hantot nyelve föléje, virággal hintené. Bár nyugszik az „Egy gondolat“ költője a jeltelen sírban, mégis éjjelenként, ha az ég lehunyta szemét, szelleme megjelen s a költő szobájában leng s megsimítja forró homlokát. A visió eltűnik, de ő áldja a lát-

hatatlan kezét, mely az ő rajzán szellemujjával egy-egy vonást von.

Azonban a bú mesterkezének verésétől a legszebb dal fakadt. Hiába hitte a költő, hogy nem zönghet a lantnak hurja, ha bánat tépi dülja; de mégis zengett. Zengett Rachel siralmában egy szép elégiát, melynél szebbet a világirodalom talán egyet sem tud fölmutatni. Ez a Rachel, kinek gyermekeit Herodes megölette, nem a bibliai Rachel volt, hanem a haza nemtője, ki szintén Rachel kétségbeesett siralmával siratta vértanuit; csak-hogy a szegény hazának, még csak megcsókolni sem volt szabad azt a vérző sebajkat, mely az égre kiált, bár iszonyúan hallgat. Hej, mert ez időben Magyarországon is kiesett volt a szép tavasz az évből, egy nemzedék, nem csecsemő, hanem egy szép ifjú férfi nemzedék holt ki az emberiségből. Magyarországnak is csak egy reménysége volt a vad pribékek erőszakával szemben: az Ige, az e s z m e.

Ugyancsak a hazafiúi fájdalom kölcsönöz lyrájának merészebb szárnyakat a Rendületlenül-ben és a Széchenyi emlékezetére írt fenséges alkalmi ódájában. Kiérezni ez ódából azt az imádatot, melylyel Széchenyi iránt viseltetett. Arany is úgy szerette faját, mint Széchenyi. Ő is érző szív volt a magyar nemzetben akkor, mikor holttetemként elvérzetten feküdt legyőzője lábainál, mint Széchenyi volt életosztón a halónak akkor, mikor a nemzet nem akart élni. Ő is megszerette faját, mikor ez nem tudá magát szeretni s harcot küzdött önmagával az álmatlan izgatott éjjeken, míg hinni mert a bátorító Macbethjóslatban, hogy a magyar lesz. E congenialitás, e sajtóságos együtt érzés adta meg Arany lyrájának azt az erőt, melylyel ez ódában egy nemzet fájdalmát, halálját bámulatát és hitét tudta egy ezeréves történeti multtal bíró nemzethez méltóan kifejezni.

Arany lyrája megzengi még a családi életet is szépen, vonzóan és oly benső megilletődéssel, minővel csak az a költő zenghet, ki oly családi körben növekedett fel és élt. minőben Arany János. Ez a családi kör a magyar nép családi életének ideálja, mert hát ez a szegény magyar nép, mely bogárhátú viskókban lakik, különösen ott, a hol az ősi erkölcsök a magok romlatlan tisztaságában fenmaradtak, hol a modern élet zürzavara bomlasztólag nem hatott, oly családi életet él, melynek szentsége és tisztasága előtt tisztelettel kell meghajolnia a becsületes embernek. Művészi tekintetben pedig egy oly genrekép, melyet csak Goethe lelke festhetne le egy németalföldi festő művész ecsetjével.

A családi körön kívül lefesti Arany János költészete még a magyar népelet más jeleneteit és alakjait is. A vén gulyás, Magyar Misi, vagy egész kisebb költői elbeszéléssé

növő genreképei, mint Az első lopás, A fülmile, Szücs György bátya s a hamisan esküvő vén Márkus, mind megannyi tősgyökeres életet lehelő s a legfinomabb részleteket is feltüntető képek. E költemények mindenikében meglep bizonyos szelid, de mély és igazi humor. A humor az a fajtája, mely nem esik túlságba, mely csak úgy mondhatni édes-fájdalmat okoz megindult lelkünkben s nem tépi szerte, nem kuszálja össze érzelmeink szövődékét. Érezzük, hogy e humor is ugyan a csalódott szív fájdalomából eredt, de tudjuk azt is, hogy a szeretett jótékony sugarai tisztították meg e fájdalmat salakjától.

Helylyel-közzel e humor erősebben pezseg, így p. Jókai ördögében, hol mintha egyszerre a rohamosan felszakadó őserővel bíró népies humor lüktetését éreznők. Minden szócskával, minden kifejezéssel, melyet ez érzelem a költő ajakára ad, egy ferdeséget, egy fonákságot látunk megörökítve és jellemezve. Néha keserűvé válik humora. Van benne sok a gúny választó vizéből, de semmi az epe sarából. Apollon megnyúzta Marsyast. És ezóta nem ritka eset, hogy az igazi költők, a költészet jelenkori félistenei is, a költészet templomába betolakodó fűzfa-poeták hitvány sergét a gúny és a satira ostorával kergetik ki a szentek szentéből.

E nemű versei a Poetai recept, a Sárkány, Vojtina ars poetikája, Irjak, ne írjak. Mely költeményekben azonban nemcsak a humor hangját, a satira és a gúny élet halljuk megsattanni, hanem egyszersmind a kiművelt izlésű költő szava mellett, a tudós, a páratlan tehetségű aesthetikus ítéletét is. E satirikus költeményekben a költészet egész elmélete le van rakva. Kötetekben nem írhatta volna meg senki jobban azt, a mit Arany János e versekben megírt. Soha költő nem volt oly tisztában a költészet elméletével, mint Arany János. Innen van az ő művészi öntudata, mely kiérzik még a legelejettebbnek látszó verses rögtönzéséből is. Innen az az aggodalmas gondosság, melylyel alkotásain dolgozik; innen az a nagy műgond, mely párját ritkítja a világirodalomban.

Arany János azonban tudós is volt, még pedig a magyar nemzet egyik legnagyobb és legalaposabb tudósa. Tudományos értekezései a tartalom becsén kívül a művészi külső formával is meglepnek. Értekezése a magyar nemzeti versidomról s az assonánc-ról örökre alapvető értekezés marad. Tanulmánya Zrínyiről pedig példaképe az összehasonlító irodalomtörténeti eljárásnak. Senki nálánál jobban nem ismerte elméletileg is a magyar nyelvet sem szókinésében, sem szókötésében. Értette ő a nyelv legelejettebb tényét is, ha az egyszer csak a mondataalkotás körében jelentkezett. Érzéke a magyar szófor-

dulatok finom árnyalatai iránt páratlan. Ő a magyar nyelvnek nemesek mestere, hanem tudósa is.

Említők, hogy Arany szíve fájdalomából a valódi nemes humor árja is kibugygyant. Honfibanata sugalt e korban is egy humoros epost muzsájának, a „Nagyidai cigányok“-at, épen úgy mint előbb sugalt volt egy másikat az Elveszett alkotmány-ban. De mily óriási a költő humora között a különbség! A nagyidai cigányok küzdelmében a nemzet lezajlott küzdelmeinek visszáját véli feltalálhatni. Mert volt e dicső epopoeának is fonákja, mint mindennek e világon. Azt a fájdalmas, azt a sajtó érzést, mi neki e humoros, e komikus epost sugalta, a Bolond Istók második éneke kezdetét képező Émlékhangok a nagyidai cigányok-ra című költeményében ecseteli. A nemzet a dicső küzdelem után, mit egy világ bámult, elbukott. A nemzet sebében tipró láb rugása sértette a költő szívét is, de Puchheim kardja szívének volt szegezve s ekkor oly érzés fogta el, mint az egykori szőlős gazdát, ki fájdalomában dorongot fogva segített a jégesőnek elverni szőlejét. Rajongva tünt eléje a sátrak népe, s Csóri vajda a nagy álmódó, ki álmában is új, szebb hont alkot, míg a többi porpuffogató — s ilyen hány volt akkor is — a kezében nem lévő madarat kopaszta civakodik.

... a szent romon emelve vádat
Magamra a világra ellened:
Torzúlva érzém sok nemes hibádat,
S kezdék nevetni a sírás helyett,
Rongy mezbe burkolám dicső orcádat,
Hogy rá ne ismerj és zokon ne vedd:
S oly küzdelemre, mely világ csoda,
Kétségbeesett kacaj lőn Nagy-Ida.

De rá ismert mégis a nemzet, s volt olyan is, ki zokon vette, mert a seb még az enyhítő balzsamot vivő kéz érintésére is szokott sajogni. A költő lelkének ez nagyon fájt, mert ő nem akarta kigúnyolni nemzetét, hiszen az a nevető arc, csak álarc volt, mely vérző s kínosan vonagló szívet takart. E kínzó fájdalommal, melybe a túlságig aggodalmas és gyöngéd lélek önvádja is benne van, védi magát:

Dicső nemes faj, mely vértett Idánál!
(Ott volt a végcsapás Világoson)
Halálra mennék érted, ha kívánnál:
Engem esz a lúg, ha fejed' mosom:
Rothadjon a nyelv, mely téged profanál
Édes enyém, szentem, magasztosom!
Azért kívánnám, hogy még el ne haljak,
Hogy rólad méltán zenghessen ez ajak.

Szebb apologiát költő még nem írt, szebb tanuságtétele

az igaz honfiúi szeretetnek még sehol se jutott kifejezésre, mint Arany e költeményében.

Szintén humoros elbeszélés a töredék Bolond Istók is, mely már a szó szoros értelmében vett verses regény, olyan Byron-Puskin modorban; de azért teljes eredetiséggel és önállósággal alkotva. Tárnya ennek is, mint általában minden ilyes verses regénynek egy igazi irány nélküli fiatal feltörekvő tehetség téveteg hánkyódása. Az érzelmesség és a gúny vegyüléke alkot benne egy sajátos hangulatot, melyet itt-ott áttörnek a kedvsapongás és a mély részvétet felkeltő fájdalom zokogó hangjai. E verses regényével a multak eseményeit zengő epikus költő a jelenkori élet zürzavarába markol bele. Örökre nagy kár, hogy ez a modern kor sajátos eposa töredék!

Hátra van még Arany két nagy epikai műve: Buda halála és a Toldi trilogia.

Buda halálát a költő hún regének nevezi, de voltaképen egy nagyobb Attila eposnak első része. Halála után köztudomásúvá vált, hogy e trilogia második része Csaba királyfi is elkészült.

Ez eposban Arany megkísérti az elbeszélés ószerűen naiv formáját a krónikák egyszerű nyelvével, mint a melyen sok mindent el lehet mondani, egy nagyszabású hőskölteménynyé tenni. Anyagát a húnmonda körből veszi, a nélkül azonban, hogy még ott is, hol az esemény rokonosnak látszik, a Nibelungenliedből kölcsönöznél. Arany alkotó és teremtő genie-jét mi sem bizonyítja inkább, mint Buda halála, mert ennek anyagát nem kapta készen a néphagyományban, mint a naiv eposok szerzői, mint a Nibelungenlied-írója; neki a krónikások töredékes előadásából kellett művét megalkotnia. Itt különösen számba kell venni, hogy a húnkorszak rajza, miről vajmi kevés maradt ránk, mily nehézségekkel volt összekötve, valamint a hún mythologia alkalmazásában is, mily óvatossággal, mily aggodalmassággal kellett minden legcsekélyebbke adatkát is felhasználnia a mai néphagyományból az irodalmilag gyártott hún reminiscenciák mellett: húnirás, áldomás és húnkötés a mai használatos húnkötés mintájára.

Az epos magvát Buda megöletése Attila által képezi. Buda az öregebbik testvér, a krónikák csak egyszerűen mint Attila testvérét emlegetik, megosztja trónját Etelével, a hún nép szemefényét képező hadvezérrel. Azonban a szász Detre, hogy a zavarosban halászhaszon, zavart akar szítani köztük. Etelénél csúful megjárja, de Budánál célt ér, mert Buda szíve gyanut fog Etele ellen. Megbánja nagy lelkűségét s tart a hadát összevont s gyakorló Etelétől, mert azt gondolja, hogy e hadat ellene fogja hasz-

nálni. Etelenek a Hadisten kardot küld, mi a viláгурalmat jelenti. Ez még jobban ingerli Budát, de miután a vadászaton Etele a bölénnytől megmenti, kiengesztelődik. A két királyné azonban összecivődik. A görög császár követei megérkeznek, Budát föl se keresik, hanem egyenesen Etelehez mennek. Ezt Gyöngyvér fölhasználja férje fölingerlésére. A felesége által felingerelt Buda magának követeli a Hadisten kardját és megtiltja Etelenek a hadviselést. Etele nem enged. Harc támad a két testvér között. Buda bizonyos gyülevész néppel ellopítja Etele-től az isten kardját, aztán várat épít, melynek falai mögött vél Etele-től oltalmat találhatni. Etele haddal veszi be Buda várat és találkozik Buda bátyjával. Összecsapnak, de Buda elejti kardját és megfut, Etele azonban hátulról, mintegy orozva ledöfi.

E hőskölteményen a népmese naiv hangja és színezete vonul keresztül. Érezzük minden sorában annak a csodálatos üde szellőnek fuvallatát, mely a népmesék naiv világából száll felénk. Mindjárt a bevezető sorokkal fel tudja kelteni azt a hangulatot a költő:

Hullatja levelét az idő vén fája,
Terítve hatalmas rétegben alája.
Én ez avart jártam, tündöve megálltam
Egy régi levélen ezt írva találtam.

De azért e naiv színezet mellett is egy megrázó tragédiának lefolyását látjuk szemeink előtt, mert a költő bámulatos érzékkal tudott a krónika egyszerűen elmondott tényéből tragikus összeütközést teremteni. Buda tragikuma, Buda gyengeségében s ezzel párosult hiúságában van. Az összeütközés minden egyes ténye kitűnően van megmagyarázva, habár tagadhatatlan, hogy az asszonyok versengésének és gyűlöletének oka, sokkal kisebb, mint a hogy talán méltó volna egy ily nagyszabású hőskölteményben. Tagadhatatlan, hogy Ildiko és Gyöngyvér gyűlöletének oka sokkal csekélyebb, mint a Brunhild és Krimhildé, mert e két utóbbinál a szerelem, a leghatalmasabb emberi szenvedélyek egyike, képezi a tragikus bukást előidéző gyűlölség okát.

A zordon tragikai esemény lezajlása közben mesteri kézzel vannak rajzolva a családi élet egyes idylli jelenetei. Például mikor a hadverő Etele játszik kis fiával, mikor erős karjaival a levegőben hintálja s anyja „szemmel kíséri ijedten, mégis azért büszke, hogy fia nem retten.“ Észünkbe jut e képre a Homéros által festett hasonló jelenet, mely a trójai és görög hősök dulakodásának zajában oly jótékonyan, oly gyöngéden hat lelkünkre. Hektor kis fia, ki megretten apja sisakjának lószőrrel födött tarajától, párja Attila kis fiának és Andromache Etele szerető nejének. Ildikónak. Ilyen Buda családi életének festése is; csakhogy ez már nem olyan vonzó kép, mint

Etelée. Vagy mily kedvesen van rajzolva a vadászatban résztvenni akaró asszonyok készülődése?! Némelyek ezekre vonatkozóan talán emelhetnék azt a vádat, hogy Arany itt voltaképen modernizálta a multat; csak hogy mielőtt ez ellenvetést tennők, jó lesz számba venni, hogy ezek a jellemvonások annyira általánosan emberiek, hogy a mint ma meg vannak, úgy voltak meg Homéros hőseinél is és úgy lehettek meg másfél ezer évvel ezelőtt a húnoknál is.

Toldi-ról a Toldi trilogia első részéről már az életrajzi vázlat keretén belől emlékeztünk. Arany Toldi tárgyát Ilosvaitól vette. De minő kidolgozása a tárgynak itt és minő amott! A mi Ilosvainál száraz monda-töredék, az Toldinál himes arany szövetté lett, melyet az alkotó költői tehetség szőtt össze. Toldiban a népköltészet legillatosabb, legüdebb virágai vannak összekötve egy koszorúban. E költemény majd mindenik szavára megcsendül lelkünkben egy-egy reminiscencia abból a poezisból, mit falun gyermekkorunkban önkénytelenül lelkünkbe szívtunk.

De a mi a legfőbb érdem, az az, hogy a költő Toldiban a magyar nép ideálját, a magyar nép incarnatióját tudta megalkotni. Toldi a testi erő képviselője. A nép hőse más nem is lehet. A raffinirtság, a ravasz-okosság azonban a becsületes, együgyű erőn mindig győzedelmeskedik. Ezt a nép saját sorsából vonta el, mert öntudatlanul is érzi, hogy ő az őserő, melyen ravaszsággal és okossággal egy néhány ember uralkodik. Toldit is felhasználja hitványabb, gyengébb, de a körülményeket okosan ellene fordítani tudó bátyja. Végül az erő lerázza láncait és megszabadulni törekszik. A megszabadulás azonban csak bizonyos conflictusok és szenvedések árán lehetséges. A felhasználás, a kizsákmányoltatás ellen tiltakozó erő Toldiban üldözötté lesz, de elvégre is diadalmaskodik. Diadala azonban új megpróbáltatásokkal kezdődik, mi által egyszersmind egészen új helyzetbe is jön. Diadala voltaképen az idegen ellen való küzdelemmel kezdődik. Ez az idegennel való küzdés aztán folytonosan kilátszik élete pályájából. A nép nem szereti az idegent, nehezen adja meg magát az újnak a kívülről jövőnek s ez bizonyos tekintetben nemes conservatismust kölcsönöz jellemének, mi válságos pillanatokban nagyon is becsülendő tulajdon. Az idegenszerűt nemesebb alakjában képviseli Lajos király és udvara, mely ellen Toldi folytonosan zsörtölődik. Az idegen eredetű művelődés, mely felülről terjed, sokszor kényelmetlen a népre, mert a nép érzi, hogy a finomabb szokások terjedése miatt nemesak mellőzöttebb lesz, mint durva és parasztos, hanem azok az ő egyszerű naiv erkölcsére zavarólag és bomlasztólag is hatnak. A magyar népnek azonban számos, különös oka is van az idegen ellen tiltakozni, mert a magyarnak saját létele fentartásáért

folytonosan kellett küzdeni, hogy az európai műveltséget úgy sajátítsa el, hogy ne legyen kénytelen annak általánosító árában saját individualis létét feláldozni.

Toldi ez alapfelfogását halála óráján, mintegy végakarataul jelenti ki a királynak:

Azt kötöm szivedre — — — — —
 „Szeresd a magyart, de ne faragd le“ — szóla
 „Erejét, formáját, durva kérgét róla :
 Mert mi haszna simább, ha jól megfaragják ?
 Nehezebb eltörni a faragatlan fát.“

Ez a magyar conservatismus sarktétele. Félti a nemzet életét, mely előtte mindeneknél szentebb, a művelődés árájától, a művelődés nivellirozó hatalmától. Ezzel szemben a költő a király szájába adja a maga és Széchenyi jelszavát: Nemesíteni fajunkat. Oda hatni, hogy eredeti zománcát megtartva pallérozódjék tökéletesen művelt európaivá:

Vagy hát nem szeretet volt, hanem gyűlölség,
 Hogy simítani kezdtem a nemzet erkölcsét,
 S azt akartam, hogy a népek dísze legyen.
 Kivel becsületet valljak és ne szégyent.

Hajt az idő nem vár : elhalunk mi, vének,
 Csak hire marad fenn karunk erejének :
 Más öltöbéli nép, más ivadék nő fel.
 A ki észszel hódít, nem testi erővel.
 Im az ész nem rég is egyszerű port talált,
 Mely egész hadakra képes szórni halált ;
 Toldi vagy nem Toldi . . . hull előtte sorban :
 Az ész ereje győz abban a kis porban.“

Ez a Toldi trilogia alapeszméje. Ezért voltak hajlandók sokan azt hinni, hogy Toldi olyan mythologiai alakja a magyar nemzet phantasiájának, melyet saját képére, és hasonlatosságára teremtett, mint Herakles a görögöknek. Sajátságos játéka a véletlennek, hogy Toldit épen akkor támasztotta fel halottaiból egy tudós, mikor Toldi költője sírba szállott.

Igyekezttünk Arany költői nagyságát kimutatni, mind a lyrai, mind az epikai téren. Arany nagysága azonban, mint ballada-költő a legpáratlanabb nemcsak a magyar irodalomban, hanem a világirodalomban is ; mert Aranynak mint ballada-költőnek csak egy versenytársa van: a nép. Arany Jánosig a magyar irodalom valódi balladát talán egyet se tudott felmutatni ; sőt az aesthetikusok se voltak tisztában a balladával, mert a mit balladának tartottak : az vagy románc vagy pedig költői elbeszélés volt rendszerint. A magyar költőket Arany János előtt, mint az imént elhunyt legkitünőbb magyar aesthetikus, Greguss Ágost mondja, Bürger, Schiller és Goethe regedalai indították bal-

ladaszerű alkotásokra, melyek azonban csak külső alakjuknál fogva mondhatók balladáknak, lényegök szerint költői elbeszélések és regeképek.

Arany tanulmánya tárgyát nem ezek a műköltők által írt pseudo-balladák alkották; hanem azok a balladák, melyek két hegyinép viharos és zordon érzelmi világából fakadtak t. i. a skót és székely népballadák. Ezekről alkotta meg az ő bámúlatos művészi érzéke és öntudata, azokat a mintaszerű balladákat, melyekből a tudós megállapította a műfaj elméletét s a melyekben az élvező az emberi lélek tragikumát látja sötét haragvó hullámaival csapkodni. A ballada az éjszaki és a hegyi népek komor sötét, küzdelmes életét tükrözi vissza egy-egy kis tükörben, mint a havasok között lévő vihartól korbácsolt tengerszem a nagy ocean viharos haragját.

Mily sötét és megdöbbenő Agnes asszony, V. László és E d v á r d angol király tragikuma, vagy a lakodalmát lakó B e n d e vitézé és a T e t e m r e hívásban Kund Abigelé? Shakespeare-ről a jelenkor legnagyobb psychologusai és pszichiátrái egyhangúlag állítják, hogy a beteg ember lelki állapotainak legalaposabb ismerője, hogy valóságos lelki orvos. Ily lelki orvosnak, ily alapos pszichiátrának mutatja magát balladáiban Arany János is. Az ő tébolyultjai bátran párhuzamba állíthatók Shakespeare tébolyultjaival.

De nem kísértem meg elemezni e balladákat ez emlékbeszéd keretén belől, bár csak maga a nyelv bűbája, zenéje is csábít, mint Odysseust a sirének dala, mert Arany nyelve, ha valahol mesteri, úgy balladáiban az.

De hát mind hasztalan, mert kiapadt az emberi szív végtelen mélységű tragikumát s a lélek örökös mysteriumát képező ballada költészet forrása örökre, lehunyta szemét a T e t e m r e hívás költője s mi eljöttünk e napon ravatalához, melyet a kegyelet állított fel. Bátran eljöhettünk, mert hiszen az ő sebe nem fog a mi ujjaink érintésétől vérzeni soha; de igen a mi szívünk lángeze és dicsősége sugarának ihletésétől.

A nemzet nem lesz háládatlan Arany János iránt soha. Em-lékét őrizni fogja éreszoborban és éreszobornál maradandóbb műveinek tanulmányában. Kegyelettel és alázattal gondol arra az egyszerű emberre, ki egyszerűségében az erkölcsi nagyság tökéletes példaképe és a nemzet dicsősége volt. E kegyelet, ez alázat és hála, melynek ünnepét üljük ma, a mi dicsőségünk, a mi büszkeségünk. És azért, ha szelleme letekintene e napon a teremtő trónusa mellől, mely hely Schiller szerint a költőknek jutott egyedüli osztályrészül, elégűlten ismételné, mi egykor fájó lelke egyedüli vigasza volt:

Nép, mely dicsőt, magasztost így magasztal,
Van élni abban hit, jog és erő.

JANCSÓ BENEDEK.

A MAGYAR DRÁMA KEZDETE.

A magyar dráma történetét szándékozom vázolni azon korig, hol a színészettel egyesült. Ebből következik, hogy nem a tulajdonképi drámával, hanem a dráma őseivel fogunk foglalkozni, mert nálunk is igaznak bizonyul az, hogy színpad nélkül nincs igazi dráma-irodalom. Tárgyunk visszavezet a történelem biztos nyomán a 16. századig, a kevésbé biztos sejtelyemén valamivel tovább. Ez a kezdő határ. Véghatárt a 18. század végén találunk Dugonicsban, mert ő volt első ismert írónk, ki színpad számára írt drámákat. Mielőtt azonban e három század munkásságát vizsgálni kezdenők, valamivel messzebből kerülünk tárgyunknak, még pedig, nem tagadom, ab ovo Ladae.

I.

A dráma szülője a vallás. Vallása volt minden népnek, a dráma is megszületett minden népnél. A drámai művészet csirái magában a népben rejlenek s a mint az utánzási ösztön arra vezeti a gyermeket, hogy például iskolát játszik, anélkül, hogy valaha színjátékot látott volna; így a népnél is. Utánzás, dialog, álarc, átöltözés, ünnepi menetek — ezek mindenütt a legrégebb nyomok, a melyeket a dráma útján találunk s a melyek rendszeren a vallás szolgálatában tűnnek föl legelőször. Legrégibbnek mondják a chinai játékszínt, mely állítólag már Kr. e. 4000 évvel kifejlődött s azóta mindig megmaradt eredeti alakjában. Egy gyűjteményük is van „Yven-dschinpe-tschong,“ azaz „száz színmű“ címmel, melyből későbbi drámaírók is merítnek. Legbiztosabban követhetjük a dráma fejlődését a görögöknél. Dionysos tiszteletére dithyrambot, mely az Isten sorsát, élete eseményeit tárgyalja, ad elő főtakisérettel egy ötven férfiből álló kar, melynek tagjai leggyakrabban satyroknak vannak felöltözve. Innen a kecskebakok kara, tragikus kar elnevezés. Ez még nem dráma. Thespis a karral szembe állít egy személyt, aki váltogatva a karral énekel és párbeszédet folytat annak vezetőjével. Minthogy pedig ez az egy több személyt képviselt, egymásután különböző maskok segítségével, tehát mint színész, különböző szerepekben lépett föl. Ez által lehetségessé vált egy több személytől végrehajtott cselekvény, dráma mimikai előadása. Ime, ez már dráma. Minthogy pedig ez első kísérletekben a karok mint satyrok jelentek meg, tragédia, vagyis bakok éneke elnevezést kapott. Jelleme vidám, kicsapongó, de lassankint mind nagyobb méltóságra emelkedett, főkép miután Pratinos a satyr-drámát, mint külön műfajt elkülönítette a tragédiától.

A szüret idején ős idők óta álarcozott személyek körmenen-